

İran bahçe sanatının ve tasarım özelliklerinin araştırılması

Investigation of the Iranian garden art and design features

Sima POUYA, Öner DEMİREL

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Trabzon, Türkiye

Eser Bilgisi

Derleme

DOI: 10.17474/acuofd.67409

Sorumlu yazar: Sima POUYA

email: sima_pouya2002@yahoo.com

Geliş tarihi: 13.11.2015

Düzeltilme tarihi: 21.04.2016

Kabul tarihi: 21.04.2016

Anahtar Kelimeler:

İran bahçe sanatı

Tasarım özellikleri

İran

Key words:

Iranian garden (Persian garden)

Design features

Iran

Özet

Dünyanın farklı coğrafyalarında bahçe tasarımı ve uygulamaları, eskiden beri çağlara ve zamana göre toplumların ve medeniyetlerin ürünü olarak süregelen bir sanattır. İran'da bahçe sanatı, uzun geçmişe sahiptir ve tüm dönemlerde ve özellikle İslam'dan sonra büyük ilgi görmüştür. İran Bahçeleri hakkında dünya üzerinde farklı dillerde birçok yazılı kaynak olmasına rağmen, maalesef Türkiye'de İran Bahçelerinin tarihsel gelişimini, tasarımlarını ve tasarım kurallarını bilimsel olarak anlatan kaynak eser eksikliği bulunmaktadır. Bu çalışma ile İran Bahçe Sanatını tarihi sürecinde, tasarım değişiklikleri açısından incelemek ve İran Bahçelerini biçimlendiren asıl öğeleri ortaya koymak amaçlanmıştır.

Abstract

The design and construction of gardens have long been considered an art in various parts of the world. In Iran, the art of gardening has a long past and has been regarded as an important art throughout its history, especially the Islamic period. Although there are many resources in different languages about Iranian Gardens, unfortunately, there are the lack of resources that explains the historical development of Iranian gardens and design rules in Turkey. In this study the history of Iranian Garden from the viewpoint of design changes has review and aimed to reveal the original elements that have shaped the Iranian garden.

GİRİŞ

Bahçe sanatı, toplumların geçmişten günümüze kadar değişen farklı yaşam evrelerinde bilimin, sanatın, edebiyatın, görsel sanatların, mimarinin ürünü ve bir bileşeni olarak Dünya'nın sahip olduğu tüm zenginliklerin yeniden tanımlanması sürecinin bir sonucu olarak şekillenmiş ve bir sanat olarak insanın yaşama ortamlarındaki yerini almıştır. Mısır, İtalya, Japonya ve İran'da yer alan ünlü bahçeler, insanların dünyanın neresinde olursa olsun, doğaya ilgi duyduğunu ve ilgi duyduğu bu doğayı çeşitli yöntemlerle süslemeye ve bezemeye çalıştığını göstermektedir. İran bahçeleri, ürün ve yapı olarak değerlendirildiğinde İran kültürü, doğası ve sanatı arasında bir köprü oluşturmakta ve insanların gereksinimlerini çevre şartları ile uyumlu hale getirmektedir. Bu da bahçe sanatının güzel bir örneği niteliğindedir (Pouya vd. 2015). Bir başka ifade ile İran mimarisi, gerçek yaşam ortamından esinlenmiştir. Bu bakımdan İran bahçeleri, İranlı bir insanın yaşamı için arzu ettiği ideal şartların birer aynası sayılır (Hansari Mogtader ve Yaveri 2004).

İran'da bahçeler her zaman cenneti ve ebediyeti temsil eden mekanlar olmuştur. İran'a Kafkaslar yolu ile giren Persler (i.Ö. 700- 330) önceleri Kuzeybatı İran'a yerleşmişler, daha sonra savaşarak güneye inmişlerdir. Önemli yerleşim merkezleri, Susa ve Persepolis'tir. İranlılar keşfettikleri düzenli yollar ile dikkat çekmişlerdir. Bu yollardan en önemlisi Güneybatı İran'da Susan'dan, Batı Anadolu'daki Pers kralı I. Dareios'un (i.Ö. 550-486) i.Ö. 6. yüzyılın sonlarında yaptırmış olduğu yoldur. Bu yolun üzerinde 111 konaklama merkezi bulunmaktadır. İranlılar, mimaride ve taş oymacılığında önemli eserler ortaya koymuşlardır. Mimari alanında saraylar ve evler ön plana çıkmıştır. Yapı malzemesi olarak kerpiç ve tuğla kullanmışlardır. Saraylar, doğal ya da insanlar tarafından yapılmış tepeler üzerinde kademeli bir yerleşme düzeni göstermiştir. Bunlar, geniş merdivenlerle çıkılan yüze yakın sütunun süslediği üstü kapalı büyük salonlar ve iç avlular ile mimari bir komplekstir. Bu saraylara Persepolis Sarayı örnek olarak verilebilir (Nurlu ve Erdem 1994).

İran Bahçesi genel hatları itibarıyla kendisine has geometrik biçimlere sahip olup kullanılan malzemelerin benzer olmaları, bu yapıların mekânsal çeşitliliğini

göstermektedir. İranlılarda bahçe sanatına ait örnekler, toprak vazoların üzerindeki resim ve motiflerde görülmüştür. Genellikle bu örneklerde bir havuzu saran hayat ağacı ile birbirini kesen iki aksın oluşturduğu dört bahçe ve bahçelerin ortalarında birer havuz resmedilmiştir. Daha sonra bu dörtlü kalıp İran'da bahçelerin standardı halinde gelişmiştir. Buna Farsça'da Çahar Bağ, yani Dört Bahçe denilmektedir (Aryanpur 1986). İran bahçe sanatının gelişimi, İranlıların Asur ve Babil ile olan ilişkilerinden sonra görülmeye başlanmıştır. Bunun yanı sıra Mısır uygarlığından etkilenmişlerdir. Özellikle Mısır bahçesinin yüksek duvarlı formal planı, İran bahçesinde gizli ve birbirinden duvar veya çitlerle ayrılmış avlu sisteminin oluşmasını sağlamıştır (Vibler 1965)

İran Bahçeleri hakkında farklı dillerde birçok kaynak olmasına rağmen, maalesef Türkiye'de İran Bahçelerinin tarihsel gelişimini, tasarımlarını ve tasarım kurallarını bilimsel olarak anlatan kaynak eksikliği bulunmaktadır. Bu çalışma ile İran Bahçe Sanatını tarihsel süreç içinde tasarım değişiklikleri açısından incelemek ve İran Bahçelerini biçimlendiren asıl öğeleri ortaya koymak amaçlanmıştır.

Birbirinden bağımsız birçok literatür taramasından faydalanılan bu çalışmada, İran Bahçe Sanatının farklı dönemleri incelenip her döneme ait tasarım özellikleri ortaya konmuş; ayrıca İran Bahçelerinin oluşumunda önemli olan tasarım unsurları, geometrisi bilimsel bakış açısıyla açıklanmıştır.

İran'da Bahçe Kavramı

Yunan tarihi kaynaklarına göre yaklaşık 3000 yıl önce İranlıların evi bahçelerle çevriliydi. "Perdis" sözcüğü de bu evlerin etrafındaki bahçeler için kullanılmaktaydı. Nitekim günümüzde bu kavram bazı değişimlere uğrayarak Yunanca, Fransızca, Samice ve diğer dillerde kullanılmaktadır (Hansari et al. 2004).

Bilgin "Ali Ekber Dehhüda" Perdis sözcüğü için "Madi dilinden alınmış bahçe ve bostan anlamı taşıyan bir kelimedir (paradeza)" tanımını yapmıştır. Farsçadaki "Paliz" ve Arapçadaki "Firdevs" kelimeleri ise aynı sözcükten türemiştir. Avesta kitabında iki defa geçen bu sözcük, iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi çevre manasında olan "Pariria", diğeri ise doldurmak ve duvar

örmek anlamı taşıyan "Daeza" dır. İkisi bir arada da bina çevresine ağaç ve çiçek dikmek anlamındadır. Bu kelime Pehlevicede "Paliz" olup Farsça 'da da kullanılmıştır. Hahamenişiler ve ondan sonraki dönemde İran'da sayısız bahçeler inşa edilmiştir. Günümüzde bu kelime, Yunanca'da bahçe anlamında olan "Paradeisos", Fransızca'da Paradis ve İngilizce'de cennet anlamında Paradise olarak kullanılmaktadır. Bu yemyeşil ve iç açıcı alanın diğeri ismi Türkçe'de ise "bahçe" dir. Eski zamanlarda İranlıların avlularda ve binaların çevresinde bağlar ve bahçeler yapmaya özel ilgileri olduğu bilinmektedir. Bu ilginin asıl kaynağı, Aryan kavminin asıl yurdu ve yerleşme yeri olmasıdır. Onlar binanın etrafında yaptıkları bahçelere "pearedese" ismini veriyorlardı ve bu "kale çevresi" veya "Dis" anlamındaydı. "Dis" bina demektir ve "Dis" yapan kimseye de duvarcı ustası anlamında "Disa" denirdi" (Neima 2005).

İran İmparatorluğu'nun hakim olduğu şehirler ya da hakimiyet bölgesinin dışındaki şehirlerin hükümdarlarının hepsi bu türden bahçeler yapmaya önem göstermişlerdir. Cennet anlamındaki Perdis sözcüğü Arapça'da "Firdevs" ve diğer dillerde "paradise" kelimesine dönüşmüştür. Cennet veya Beheşt kelimesi ise en iyi yaşam anlamındadır ve bu cennet, yemyeşil güzel bir bahçe olarak zihinlerde yerini almıştır. Eski Farsça'da "Paliz" sözcüğü de aynı anlamdadır. İranlıların eski inanç sistemleri, ziraat ve bahçe yapmaya özen göstermiş ve bu konuya öncelik vermişlerdir (Beheşti 2008).

İran Bahçe Sanatında Bahçenin Yeri

Çeşitli kavimlerin İran ülkesine yaptıkları akınlar bu kavimlerin yazılı kaynaklarında, İranlıların ziraat, bahçe yapımı ve çiçek süslemeleri konusunda sahip oldukları uzun ve parlak geçmişi hakkında bilgiler vermektedir. Bu kaynakların birçoğu elimize ulaşmamıştır. Ama yine de geçmişten günümüze kadar hala korunabilmiş olan her biri değerli ve kıymetli belge niteliğinde olan kitaplarda bu bilgiler yer almaktadır (Şerifi 2004).

Persler ve Partlar Dönemi'nde İran Bahçeleri

Eski İran'da çiçek kelimesine "Esperm" veya "Espergam" denirdi. Bu isim ilk defa Hicri yüzyıllara ait eserlerde çok kullanılmıştır. İran'da yaşayan kavimler, ağaç, çiçek ve sebze türlerinden pek çoğunu eski dönemlerden beri

yetiştirmekteydiler. Nitekim ilkbaharda çiçek ve yeşilliğin karşılama töreni sayılan Nevruz Kutlaması, buna bir kanıttır. Bu kutlama, çiçek ve bitkinin yeşerme törenidir. Çiçeği değerli saymak ve Nevruz'u kutlamak birbirine bağlı anlamsal-sosyal olgular olarak İran'da önem kazanmıştır. İranlıların Nevruz kutlamaları sırasında sofraya çiçek koymaları; çiçeğe ve ağaca verdikleri değeri göstermesi bakımından önemlidir. Keşfedilmiş olan ilk arkeolojik buluntularda, insan hayatındaki ilk yerleşimlerde özellikle eski yüzyılların kil kapları üzerinde çiçek, bitki ve su desenlerinin bulunması, insanların bu tür eşyalara verdikleri önemi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. M.Ö 630-669 yıllarında keşfedilen Asur kralı Asurbanipal'ın sarayına ait kabarik nakışlar, ayrıca Neyneva ile Britanya Müzesi'nde bulunan Heber'de, "Babil Asma Bahçeleri", bahçenin eski eserlerdeki önemini göstermektedir (Ebolgasemi 1995).

"Bohtonnasr" tarafından Mad hükümdarının kızı olan, İranlı karısı için yapılan "Babil Asma Bahçeleri", cenneti tasvir etme usulüne dayanarak oluşturulmuştur. Nitekim özel bir düzen ve uygun bir plana sahip olup, İskender dönemine kadar ayakta kalabilmiştir. Muhtemelen Kuroş'a ait yarım kalan "Kent-Başken" in muhteşem "Bahçe içinde Bahçe" fikrinden yola çıkarak uygulanan ilk tasarım olan Pasargad'dan, son zamanlarda keşfedilen Perdis ve ayrıca Quazenfon'un anlattığı İran'ın batısındaki Satrap şehrinde genç Kuroş'a ait Perdis'in niteliği, Hahamenişiler'in planlanmış şehirlerinde bahçe ve şehir yapısı arasındaki ilişkiyi anlatan diğer önemli örneklerdir. Bundan yola çıkarak Yunanlıların, Hahamenişileri dünyanın en iyi bahçe yapan insanları olarak tanımlamaları sebepsiz değildir (Aryanpur 1986).

Şuş ve Taht-ı Cemşid'den elde edilen kil eşyalar üzerinde, havuz, bahçe ve tek ağaç desenleri bulunmaktadır. Taht-ı Cemşid'in duvarlarındaki selvi, çam ve hurma ağaçlarına ait taş kabartmalı tasarımlar ise o dönemdeki bahçelerde bu ağaçların bolluğuna ve insanların ağaç ve yeşillığe karşı duydukları saygıya işarettir. İran Perdislerinin hükümlerine göre 4. miladi yüzyılın ortalarına dayanır. Bu isim (Perdis) tüm halkın eğlenmesi için yapılan bahçelere verilmiştir. Perdis sözcüğü Sanskrit kökenli olup, cennet anlamındadır. İngilizce metinlerde de aynen Sanskritçe'deki gibi "Paradis" kelimesi kullanılmıştır,

Tevrat'ta ise eski İran Perdislerinden söz edilmiştir (Aryanpur 1986).

Eski dönemlerde orduda görev yapan askerler, kat ettikleri mesafeler boyunca Pers-Çin ve batı yolları hakkında yazdıkları seyahatnamelerinde, İranlıların çöl ortasında yaptıkları cennetlerden övgüyle bahsetmişlerdir. Hahamenişî dönemine ait yazıtlar, İran bahçelerinin geometrik düzeninin açık göstergeleridir. Ayrıca kabartmalardaki asker ve ordu düzenini hatırlatan düz ve sıralı ağaçlar, bahçe ve binalara ait planların aynı kökten ve türden olduklarını ifade etmektedir. Hahamenişî hanedanının çökmesiyle geometrik şekiller düzleşmiş, bahçedeki yollar birbirine dikey olmuş ve bahçe mekanları ise hiç birisi başka bir mekanla ilişkisi olmayacak şekilde bağımsız dörtgen biçimli hale gelmiştir. Bahçeler birbirinden ayrılmış bölümler halinde düzenlenerek, tamamen birbirine benzer olarak yapılmıştır. Zira bu işin tasarısı daha önceleri yani Hahamenişî dönemindeki İran'da (M.Ö. 300-500) mükemmel bir şekilde gelişmiştir (Vibler 1965).

Sasaniler'e ait Perdis'lerin ortaya çıkmasıyla (M.Ö. 200-500) bahçeler yeni bir tarz kazanmış, dört caddenin birbiriyle birleştiği yerde köşklerin bulunduğu bir biçime bürünmüştür. Sasaniler döneminde yapımı yaygın olan ünlü İran Çaharbağ'ları aslında Perdis'in gelişmiş biçimi sayılır (Mirfndreski 1999)

İslam Döneminde İran Bahçeleri

İran'da bahçe sanatı uzun geçmişe sahiptir. Tüm bu dönemlerde ve özellikle İslam'dan sonra büyük ilgi görmüştür. İslam dininde ağaç dikmek takdir edilirken, gereksiz yere kesilmesi tenkit edilmiş ve bu noktada birçok hadis ve rivayet söz konusu olmuştur. İran'da İslam medeniyeti hâkim olduktan sonra da bahçe inşası devam etmiş olup, birçok araştırmacıya göre İran'da en muhteşem bahçe inşası çağı, Safeviler döneminde olmuştur (Burkhart 1993).

O dönemde bahçe sanatı, kentlerin genel fiziksel yapısını değiştirmekle kalmadı daha da ötesi bahçeler ve parklar, kentlerin tüm yerleşim birimlerinde yeşil alanlar olarak büyük önem kazandı. Kazvin, İsfahan, Tebriz ve ardından Şiraz, Kirman, Tahran ve Yazd kentleri bu sanattan en çok etkilenen kentler olmuştur. Söz konusu kentlerde çok

sayıda bahçe inşa edilmiş olup birçokları günümüze dek hala ayakta kalmayı başarmıştır. İran bahçelerinin tasarımı ve yapısı genellikle İslam öncesi bahçe yapımı ve mimarlık tarzı ile İran mimarisinin genel özelliklerini taşımakta ve sonraki yüzyılların mimarlık tarzları olan İslami mimarlık ismiyle anılan üsluplardan ve başka ülkelerin mimarlık ve bahçe yapımı tarzlarından aldığı bazı etkilerin bir karışımı olarak bilinmektedir. Özellikle İslam'ın yaygınlaşmasıyla birlikte İran bahçelerinin mimarisi, cadde ve sokakların inşası, ağaç ve çiçek dikme tarzları, İran'a göç eden Araplardan pek etkilenmemiştir. Oysa İslamiyetin batıda kendini gösterdiği yerlerden biri olan İspanya ile Hindistan yarımadasında İslamiyet'in yaygınlaşıp genişlemesine karşın İran bahçe sanatı uzak ülkelere kadar yayılabilmektedir. İslami dönemde bahçeler, parklar ve ağaçlık alanlar oluşturma düşüncesi İranlıların daima ilgisini çekmiştir. Bunun yanı sıra şehirlerin dışındaki büyük, görkemli bahçelerle birlikte bu olgunun kent içi ve yakın çevresinde oluşturulması yüzyıllar boyunca devam etmiştir. İran'ın yerleşik eski şehir sakinleri doğa ve çevre konularında yeteri kadar bilgi sahibi olup güzel çevreler ve bahçeler oluşturma konularında son derece duyarlı tavır sergilemişlerdir. İlhanlılar ve Büveyhi dönemlerinden kalan "Fin-i Kaşan" bahçesi ile 5.Hicri yüzyıldan kalan "Taht-ı Şiraz" bahçesi kalıcı örneklerdir (Şekil 1) (Kiyani 2000).

Şekil 1. "Fin-i kaşan" bahçesi (Herdeg, 1990)

Ayrıca şunu da vurgulamak gerekir, İran bahçe sanatına ait bu örnekler ve dış mekâna ilişkin bahçe sanatı anlayışı, diğer bölgelerden doğu ülkelerine yolculuk yapan ve doğu

halkının özellikleriyle tanışan kişiler tarafından, doğu ülkelerinden batı ülkelerine aktararak tanıtılmıştır. "Will Daurant"ın "Uygurlık Tarihi (iman çağı)" kitabında, İran bahçelerinin diğer milletlerce taklit edildiğini, Müslümanlarla Araplar arasında ve Hindistan'da bile yayılıp ortaçağlarda da Avrupalıların ilham kaynağı olduğunu yazmaktadır (Pouya 2012).

İran bahçe tarzı, İslam dininin yayılmasıyla, İslam'ı kabul eden bölgelere ve özellikle İslam dininin İran aracılığıyla ulaştığı yerlere de İslami mimarlık ve sanat okullarının etkisi altında bulunan ülkelere nüfuz etmiştir. Bu konuda İslam dönemine ait bahçelerin en ünlüleri arasında yer alan Asya bölgesinde Kaşmir'in Babiri Bahçeleri ve Avrupa'da Endülüs bölgesindeki Al-Hamra bahçeleri bunlara örnek olarak verilebilir. Yarı kurak iklim (step iklim) bölgesinde yer alan İran'ın genellikle yıllık olarak az yağmur alan bölgelerinde İran bozkırını tamamlayan bahçe ve avlu, İslam çağındaki önemini görünüşte, Firdevs'ten bir çağrışım olarak korumaktadır (Sarkowicz 1955). Safeviler dönemindeki "Heşt Beheşt (Sekiz Cennet)" tüm planıyla değil, merkezi köşkün tasarımı ile Hahamenişî dönemindeki avlulu evler ile İslam dönemine ait birçok örnek sunmaktadır. Eşkanlı dönemine ait Aşur sarayı ile Sasani dönemine ait Firuzabad ve Servisatan saraylarındaki avlu yapımı iddialı bir yaklaşımın örneklerini sunmaktadır (Ebolgasemi 1995).

Safevi Döneminde İran Bahçeleri

Moğolların istilasından sonraki yıllardan Safevilerin hüküm sürdüğü döneme kadar, yabancı kavimlerin İran'a saldırımları ve halkın bu kuvvetlerle dağınık biçimde savaşması ve küçük yönetimlerin oluşmasına rağmen yine de bilimsel, edebi ve tarihi eserlerde, halkın bağ-bahçe oluşturma, ağaç ve çiçek yetiştirmeye olan ilgisini gösteren bilgiler bulunmaktadır. Bu konuda genellikle Timur sonrası dönemlerdeki zaman diliminde bağları tasvir eden sanatçıların resimleri ve minyatürleri, görülmeye değer niteliktedir. Safeviler döneminde ülkeye refah ve huzurun yeniden gelmesiyle, bahçecilik ve çiçek yetiştirmek yaygın hale gelmiştir. Dörtlü bahçeler de (çaharbağlar) bu dönemde yapılmaya başlanmıştır. Safevilere ait park ve bahçe çalışmaları buna örnek olarak verilebilir (Pirniya 1979).

Kral Süleyman döneminde bu dörtlü bahçelerin birinde inşa edilmiş olan, İsfahan'ın Heşt Beheşt'i (sekiz cennet) İranlılar arasında bahçe tasarımı sanatının ulaştığı ileri seviyeyi gösteren güzel bir örnektir. İsfahan'ın Çaharbağ Caddesi yine Safevi döneminde yapılmış olup Çaharbağ'a ait ünlü bahçeler şunlardır: Bağ-ı Taht (Taht bağı), Bağ-ı Kac (çam bağı), Baba Emir, Tophane, Nestern (yaban gülü), Bülbül, Fethabad, Güldeste, Kavushane ve Pehlivan. Safevi dönemindeki diğer bahçeler ise; Netenz Tacabad Bahçesi, Safevi Bahçesi ve Behşehr Sakin Bahçesi (Bağ-ı Halvet-i Behşehr), Gazvin Saadetabad ve Safevi krallarına ait sarayların diğer bahçeleri örnek olarak verilebilir (Şekil 2) (Aryanpur 1986).

Şekil 2. Shiraz'da Bağ-ı Taht (Taht bağı), (Pouya, 2012)

Zendiler Döneminde İran Bahçeleri

Zendiler döneminde, bahçelerindeki ağaç ve çiçek türleri hemen hemen Safevi dönemine benzemektedir. "Zendiler Tarihi" adlı kitapta Şiraz'da bulunan Nazar Bağ (Bağ-ı Nazar) hakkındaki açıklamalar, o dönemde Gülşen, Nazar ve Cihan Nema gibi geçmişten kalan bağ ve bahçelerin Kerimhan döneminde inşa ve restore edildiğinden söz etmektedir. Şehir merkezindeki Şehzade Kapısı Mahallesi'nde Veki Çarşısı yakınında bulunan Nazar Bahçesi, Kerimhan'dan önce yapılmıştır ve şehir hükümdarının karargâhı olduğundan dolayı orası "Hükümet Bahçesi" adıyla anılmıştır. Kerimhan, kendi döneminde bu bahçeye çiçekler dikip yeni yollar yaparak bir kaç bina eklemiştir. Bundan dolayı kendisi İran'da bağ-bahçe inşa ederek tasarlayan birisi olarak bilinmektedir. Bu bahçe, Kaçarlar döneminde Şiraz'ın en iyi bağlarından birisi olarak ün kazanmıştır. Zendiler dönemine ait diğer bağlar ise şunlardır: Gülşen-i Tebes Bahçesi, Heftten-i

Şiraz Bahçesi, Devletabad-ı Yazd Bahçesi (Abolgasemi 1995).

Kaçarlar Döneminde İran Bahçeleri

Kaçar dönemindeki bahçelerde yaygın olan ağaçlar ve çiçekler hemen hemen çağdaş dönemde inşa edilmiş bahçelere büyük benzerlikler göstermektedir. Kaçar dönemindeki ziraat ve bahçe yapma konusunda geçerli bir belge sayılan Yusuf Nuri Münşi'nin el yazısı olarak yazdığı "Mefatih-ül Erzak" isimli bir kitap mevcuttur. Kaçarlar döneminin ilk başlarında bağ ve bahçelerde ağaç ve çiçek dikme işlemi çoğunlukla eski İran usulüne uygun olarak yapılmaktaydı. Daha sonraları Nasreddin Şah'ın hükümdarlığı döneminde ise batıdan gelen bahçıvanlar İran'da batı tarzı bahçeler oluşturmasıyla batı tarzı bahçe sanatı İran'da yaygınlaşıp gelişmiştir. Bu dönemde yapılan bahçelerden bazıları şunlardır: Afifabad Bahçesi, Salari Bahçesi, İlhanlı Bahçesi, Şiraz Halili Bahçesi, Nişatlar Bahçesi, Şehzade Bahçesi, Behşehr Çehel Sütun Bahçesi, Yazd Müin-Mirza Abbas Bahçesi ve Abdülrahimhan Bahçesi, Tahran Gülistan ve Lalezar Bahçesi (İrani Behbehani ve Soltani 2003).

İran kültürü, mimarlığı ve bahçe sanatı, son yüzyılda farklı kültürlerin ve bahçe sanatı anlayışlarının etkisi altında kalarak İran'a özgü bağ ve bahçe sanatı anlayışı, özgünlüğünü yavaş yavaş yitirerek kimliksizliğe ve karışıklığa uğradı. Tarih süresince oluşturulan bazı bahçelerin korunaklı ve güçlü bir biçimde günümüze dek ayakta kalmaları, İran tarzı bahçe sanatının izlerini gelecek nesillere taşımak bakımından da büyük bir önem taşımaktadır (Pirniya 1994).

İran Bahçelerinin Geometrisi

İran bahçelerinde genellikle bir bina, bahçenin merkezinde veya en yüksek yerinde inşa edilir ve karşısında da güzel bir manzara oluşturacak şekilde bir havuz yer alır. Bahçenin büyük bir bölümüne meyve ağaçlarının dikilmesi, yeşil alandan daha fazla yararlanma imkanı sağlar. Bahçelerin, kentin görsel güzelliği ve mimarisi üzerine yaptığı olumlu etkinin yanı sıra, sosyo-kültürel bakımdan da büyük katkısı söz konusudur. Fars şiiri ve edebiyatı, şairlerin ve yazarların bahçeleri metheden şiir ve yazıları ile doludur. Nitekim Firdevsi, Menuçehri, Nizami, Hafız, Sadi ve Mevlana gibi tarihi

şahsiyetler, İran bahçeleri hakkında çok güzel şiirler yazmıştır (Darab, 1996).

İran mimarisi, diğer ülkelerin mimari sanat ve anlayışları ile karşılaştırıldığında kendine özgü değeri, sırrı ve gizemleri vardır. İran Bahçe Sanatı'nda uygun bir tasarım, yeni geometrik biçimlenmeler, ölçülü uyumlar, dikkatlice yapılmış bir yapı, yeni yaratıcılıklar ve nihayet çeşitli süslemeler öne çıkarken her birisi basitliğin yanı sıra bu ülke mimarisine ait ihtişamın da tanıtıcısıdır. Geleneklerin biçimlendirdiği ve manevi açıdan insanlara huzur veren bahçe yapma sanatı, İran'ın eski ve köklü sanatlarından birisi olup, kuzey-güney doğrultusunda yer alır.

İran'da geçmişten günümüze kadar bahçenin yapılanması, su kullanımlarının yaygın bir biçimde yer aldığı ve doğa ile uyum içinde bir görünüm sergilemektedir. Bundan dolayı eskiden bahçeler çeşitli biçimlerde yapılagelmiştir. İranlıların İslam dinini kabullenmeleriyle birlikte sahip oldukları İslami dünya görüşü, İran bahçe sanatını etkileyerek zamanla ülkenin her yerinde İslami motiflerin daha sıklıkla yer aldığı bir tarza bürünmeye başlamıştır. Bu yüzden İranlılar, bir yandan bu dünyanın özellikleriyle uyum içinde bir bahçe tasarlarlarken diğer yandan da ahiretten bir görüntü çağrıştıracak bir biçimde, cenneti yaşanmakta olunan âlemde tasarlamayı hedeflediler.

Bu noktada yukarıda anlatılanlar doğrultusunda İran bahçesi, düzen içinde ve birbirleriyle uyumlu, dekoratif, çevreden izole olmayı başararak mahremiyeti sağlamış, gereksiz ve abartılı düzenlemeleri içermeyen, ekonomik ve dayanıklı bir biçimde kuşatılarak tasarlanmaya başlanmıştır. İran kültürü, gerçekte insanoğlunun doğadan bağımsız bir yapı sergilemeyip ve doğal olana paralel bir görüntü çizecek bir biçimde onu tabiatın diğer öğeleriyle yan yana ve ayrılmaz bir parçası olarak algılamasından yanı sıra, doğaya gönül vermeyi ve doğal manzaralardan yararlanmayı Allah'a ulaşmanın ve ayetlerini anlamının yolu olarak resmetmekte olup gözün haz alması ve insan ruhunun neşelenmesinin sebebi olduğuna inanmaktadır. İşte bu yüzden İran sanatı ve mimarisi çevreye duyarlı ve çevre değerlerine önem veren bir temel çizmektedir. İran Bahçe Sanatı'nda sahip olunan bu temel düşünce, bahçe alanında teras ve köşk gibi yarı

açık alanlar yapılmasına zemin hazırlayarak doğal alanla yapılmış alanı birbirine bağlar. İran bahçesini tek bakışta diğer ülkelerin bahçe sanatlarından ayıran en önemli özellik, bahçeye hâkim olan geometridir. Genellikle kare ve dikdörtgen şekillerin egemen olduğu tasarım anlayışı çok dikkatli ve planlı bir şekilde özgün bir geometrik biçimlenme temeline dayanmaktadır. İran bahçesi, genel çizgilerde, geometride ve uygulamalı malzemelerde birlik içinde bulunduğu halde, farklı ortamlarda ve çevrelerde de değişiklikleri kendi içinde barındırabilmektedir. Bahçenin farklı çevrelerde ve ortamlarda tasarlanması, birbirinden bağımsız alanlar oluşturmakla beraber, alandaki kullanım kısımları, görüntü mesafesini ayarlama, geometrik şekillerden yararlanma, bitkilendirme tasarımı, bitki çeşitlerinden türlü karışımlar oluşturma, suyun ortamsal işlevleri, malzemedden yararlanma vb. faktörlere dayanarak yeni biçimlenmeler oluşturmaktadır. Ana akslar, yan eksenler, tali yönlenmeler, yapısal elemanlar, üçüncü boyut ve perspektif yapılanmaları ve yapılmış olan çeşitli havuzlarla alanlar bahçenin bütünlüğünde bulunan düzen ve birliğin göstergesidir (Mirfndreski 1999).

Bir bahçenin inşaatında en köklü ve temel ilke, bahçenin ortasına ve boyuna paralel olarak bir aks oluşturmaktır. Daha sonra bu aksın iki tarafında gölge yapan ağaçların dikilmesi geometrik biçimi daha da vurgulayan ve belirginleştiren bir fonksiyonu üstlenir. Bahçe alanını alt mekânlara ayırma işi, genellikle geometrik bir biçimde planlanan esas alanı dört eşit parçaya bölmekle başlar. Çember biçiminde planlamalara İran Bahçe Sanatı'nda pek rastlanmaz. Sulama sisteminde, bitkilerin dikiminde ve hatta bahçe içinde inşa edilen binada, simetri ilkesine kesinlikle uyulur. Bu tarz bir tasarım öylesine güçlü ve güzeldir ki her kullanıcının ve izleyicinin dikkatini çeker. İran bahçesi çok hafif veya çok eğimi olan bir yüzeyde inşa edilebilir. Eğer bahçe, daha çok eğimli bir yüzeyde inşa edilecekse, genellikle arazi birden çok eğim basamaklarına ve farklı eğim derecelerindeki düz yüzeyler üzerinde bir kaç düzey veya seviyede inşa edilir. Bu durumda şelale inşa etme imkânı da söz konusu olur (Aryanpur 1986).

İran Bahçelerini Biçimlendiren Asıl Öğeler

Görme Olanağı Genişliği

İran bahçesinde, bahçenin boyu doğrultusunda uzanmış olan bir aks bulunur. Bu aks bahçenin omurgası olup, asıl manzarayı biçimlendiren ve işlevsel açıdan önemli unsurların bulunduğu mekândır. Sınırlı bir bahçe mekânında insanın uçsuz bucaksız alanla karşılaşmasıyla ve sonsuz görünüm oluşturmak, bir dinlenme ve nefes alma alanı yaratmak, aslında günümüzde yaşanan günlük kaygılardan ve sıkıntılardan kurtularak neşe ve mutluluk sağlamaktır. Ana aksı düzene sokmak, üçüncü boyutta perspektifler oluşturmakla ve alanda derinlik yaratmak yoluyla sağlanır. Ufuğa kadar uzanan cadde, görme derinliği sağlayan ağaçların gövdeleri, uzayıp giden bir su arki, ağaçların altındaki bahçeler ve herhangi bir unsur, perspektifin net olarak algılanması amacıyla düzenlenir. Ayrıca arazinin eğimli oluşu, köşkün yüksek noktada hâkim bir konumda planlanması için uygun durum sağlamaktadır (Pirniya 1979).

İnsanın görme açısının yatayda ve düşeyde farklı olması, mekân içinde objelerin yakın ve uzak olarak algılanmasına sebep olmakta ve aks üzerinde yer alan doğrusal yönlendiricilerin, aynı aksı lineer bir biçimde takip etme noktasında kullanıcıları teşvik etmekte önemli rol oynadıkları bilinmektedir. Park kullanıcıları tarafından ana aks üzerinde yer alan ve tüm bahçe mekanına hâkim bir noktada konumlanan herhangi yapısal bir elemandan ya da köşkten dışarı bakıldığında mesafenin daha uzun olduğu düşünülür ve bu da bahçe mekanına ayrıca bir enginlik kazandırır. İran'da sosyal yaşamın ve dinin etkileri ister istemez mimaride içe dönük bir yapılanmayı tarz olarak zamanla topluma benimsetmekle kalmamış bahçe mekânında da bu mahremiyeti hissettirmiştir. Mimari yapılarıdaki bu biçimlenmeden dolayı bahçeler de buna uygun bir şekilde gelişerek çevreye kapalı bir biçimde sınırlandırılmış ve etrafı duvarlarla çevrili olarak yapılmaya başlanmıştır. Ana köşk dışında, asıl eksen doğrultusunda yer alan ve ağırlama mekânı sayılan girişte yer alan "Serder Binası" da İran Bahçe Sanatı'nda mevcut öğelerden biri olarak bilinmektedir (Hosreivi 2002).

Su Eksenleri

İran bahçesinin temel unsurlarından biri olan su, hem kavramsal, hem işlev ve hem de güzellik yönü ile bahçede yerini alır. Birçok yerde kuyular veya pınarlar, bahçenin suyunu temin eden kaynaklar olmuştur. Geçmişte ayrıca suyun miktarı ve paylaşımı, inşa edilecek bahçenin yüz ölçümünü belirleyen en önemli etkenlerden biri olarak bilinmektedir. İranlı mimarların bahçelerde su unsurunu kullanma arzuları ve yetenekleri, suyu çeşitli fonksiyonlarda ve biçimde bahçede dolaştırıp estetik ve güzel mekânlar yaratmalarına olanak sağlamıştır (Megami 1994).

Bahçeyi tasarlayan İranlı sanatçı, kutsal bir mekânmış gibi bahçe hakkında yaptığı yorumda, her şeyden önce suyun önemli rol üstlendiği kutsal simgelere bahçe mekânında öncelikle yer verir. İran bahçelerinde avlu sistemli ve birbirlerine bağlı mekân planlamalarına dayalı su kullanımı, neredeyse bütün bahçelerin ortak özelliği sayılmaktadır. Su, açık kanallar ve havuzlarda gösteri amacıyla kullanılmıştır. Bahçeye hayat vermek üzere kuyular ve yeraltı su kanalları (su kemeri) kazarak suyu uzak noktalardan bahçeye ulaştırmak en önemli problemlerden biri olarak bilinmektedir. Yeraltı kanallarından gelen su, düzenli olarak arklara dökülmekte ve bahçedeki ana su damarlarından geçecek bir şekilde yan nehirlere ve tali arklara akmaktadır. Bu şekilde bahçede oluşturulan sulama ağı ve su yapıları, bahçenin tasarlanmasında son derece etkili olup ana ya da yan akslar üzerinde, tasarlanan suyun geçmesi sonucu bahçede alt bahçe mekânlarının bölünmesi de gerçekleşmiş olmaktadır (Mirsalim 1994).

Dikdörtgen Geometri

Bahçedeki bireylerin (donatı elemanları ve bitkisel materyal) basit ve sade gösterimi ile ağaç sıraları, lineer (doğrusal) olarak oluşturulan akslar, geometrik ve kare şekillerle desteklenen simetrik bahçenin en önemli elemanları olarak önem kazanmıştır. İran bahçe sanatının doğasında var olan ve kendine özgü geometrisi ile doğal çevresi arasında uyum yakalanması en önemli konulardan biri olmuştur. Aslında İran bahçesi, mümkün olduğu her yerde yer yüzeyinden bir dikdörtgeni kendine ayırmıştır. İran bahçesi çok hafif veya sert eğimi olan bir yüzeyde inşa edilebilir (Vibler 1965).

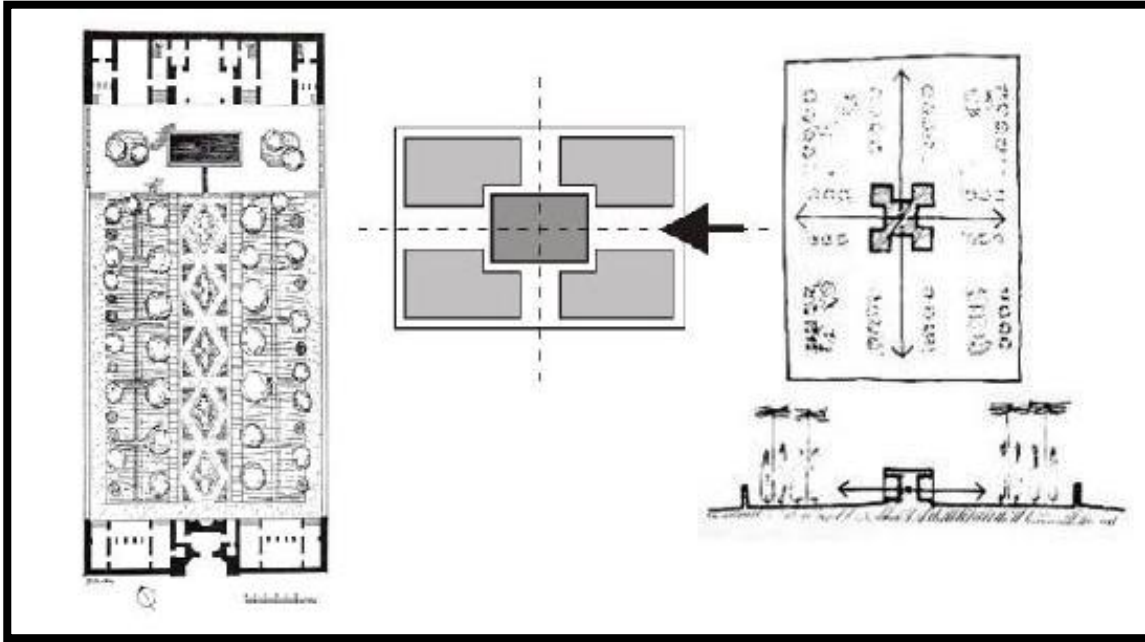
Simetri

Simetri kuralı bahçe mekânında dengeyi tesis etmede en önemli ilke olarak sayılabilir. İran Bahçe Sanatı'nda bu kuraldan çok yararlanılmıştır. Yapılan köşkler simetri eksenini veya merkezi üzerinde simetrik olarak yer almışlardır. Simetri yapımının zirve noktası da ana eksenlerde göze çarpabilir. Ana eksenlerde ağaçlar, ağaçlıklar ve hatta çiçekler de simetrik olarak dikilmiştir. Dikdörtgenimsi bahçelerde köşkün bulunduğu mekânı dikkate alarak bir ya da iki simetri eksenini bulunurken kare

şeklindekiler de ise dört simetri eksenini çoğunlukla bulunur (Megami 1994).

İran Bahçe Sanatı'nda Merkezi Nokta (Çekirdek)

Merkez oluşturma kuralı daha çok köşklerde özellikle de "Heşt Beheşt" tasarımında görülür. Bu kural, köşkün eksenlerinin kesiştiği yerde bulunmasıyla, kare biçimli planda simetri daha da belirginleşerek kare köşkün tamamlayıcı elemanı olarak bahçe mekânında da devam etmektedir (Şekil 3) (Mirfndreski 1982).

Şekil 3. Şematik tasarım, a: dikdörtgen geometri, b: su hareketi, c: odak, (Pouya, 2012)

İran Bahçelerinde Bitkiler

İran bahçelerine dikilen bitkiler gölge oluşturma, meyvesinden faydalanma ve estetik bir görüntü elde etme amaçlıdır.

Ağaçlar

Bahçelerde gölge oluşturmak için söğüt, çınar, karaağaç vb. ağaçlar kullanılmıştır ve bahçe yolunun her iki tarafındaki ağaçların gölgesinin yolu kaplaması için yol genişliği fazla tutulmamıştır. Bahçenin ana eksenlerinde daha çok selvi ve çınar ağaçları sıraları kullanılmakta olup çoğu zaman sırayla, bir selvi ve bir çınar dikilmiştir (Vibler 1965). Çınar ağaçlarında yaprak renklerinin dört mevsim boyunca farklı renklere bürünmesi ile selvi ağacının her dem yeşil olması bahçe mekânında mevsimlere göre değişen bir renk tonlamasını sunmaktadır. Ana eksen

dışında bahçenin diğer bölümlerinde düzenli olarak dikilen meyve ağaçları, bahçeleri biçimlendiren önemli yeşil elemanlardır. İran bahçelerinde selvi ve çınar hariç, kavak, çam, söğüt, salkım söğüt, akçaağaç ve ladin gibi ağaçlar dikilmiştir, ancak selvi, çınar ve kavak ağaçları İranlıların daha fazla ilgisini çekmeyi başarmıştır. Hızla büyüyen türlerden olan kavak ağaçlarının kerestesi binada kullanılırken selvi ağacı daimi güzelliği, uyumu ve uzunluğundan (habitüsü) dolayı İran halkının gözdesidir. Şairler selvi ağacı için şiirler söyleyip, güzelliğini örnek alıp ona benzetmeler yapmışlardır (Mirsalim 1994).

Ağaçlıklar

İran bahçelerinde gül ve leylak türlerine sıkça rastlanır. Yukarıda anlatıldığı gibi selvi, İranlıların en sevilen ağaçlarından olup gül ise İran bahçelerinin en gözde

çiçeğidir. Nitekim Farsça'da gül sözcüğü bütün çiçekler için kullanıldığı gibi sırf güle hitab da edilir. Gül sözcüğünün kullanılması diğer bileşik kelimelerde de göze çarpmaktadır, Ayrıca, Gülgeşt (gül bağı anlamında), Gülşen ve Gülzar (çiçek bağı anlamında), Gülgeşt (eğlence yeri anlamında), Gülkarı (çiçek bahçesi veya çiçek tepesi yapma anlamında) ve hatta bülbül ötmesine bile Gülbağ denmektedir (Megami 1994).

Gül beş renkte bulunur: beyaz, sarı, kırmızı, ispanya kırmızısı ve haşhaş bitkisi kırmızısı. İki renkli güllerde ise taç yapraklarının bir yüzü kırmızı ve diğer yüzü ise sarıdır. Bazı türlerde de sarıyla beyaz ve sarıyla kırmızı güller aynı tomurcukta ve aynı kök üzerinde açar. İran bahçelerini ıtır kokusuyla kaplayan veya gülsuyu ya da ıtır üretiminde kullanılan güllerin çeşitli türleri günümüzde İran'da nadiren bulunmaktadır. Hâlihazırda sadece gülsuyu üretimi için kullanılan gül türü hayli fazla miktarda ekilir. Yetiştirildiği en ünlü yer Kaşan ilinin Gamser ve Niyaser bölgeleridir (Şarden 1995). İranlılar, çiçekleri doğal ve canlı halleriyle kullanarak, onları bitkisel kompozisyonda daha çok tek tek bireyler halinde ve soliter (tek başına) kullanmışlardır. Leylak türleri (beyaz leylak, mor leylak, sarı leylak) ile nestern (yaban gülü) ve yasemin türleri de bu gruptan sayılır. İranlıların ilgisini çeken sanatlardan menekşe sanatı, çeşitli çiçeklere ait desen çizme sanatı olup, bu sanat Timur ve Safevi döneminde gelişip, özellikle Kaçar zamanında daha çok yaygınlaşmıştır. Nitekim kitap kapakları ve kalemliklerin üstüne çiçeklerden görüntüler çizmişlerdir.

Süsleme Amaçlı Çiçekler

Perslerde taş üzerine oymacılık çok gelişmiştir. Pers süslemelerinde genellikle Hint nilüferi bitkisinin motifleri işlenmiştir. Süs çiçekleri daha çok, binanın önündeki bahçelerde ve giriş ekseninde ya da binaya doğru bakan ana eksenlere yerleştirilmiştir. "Şarden" ve bazı gezginlerin isim verdikleri gibi İranlıların ilgisini daha çok çeken çiçekler şunlardır; çeşitli renklerde süsen (beyaz ve mavi), karanfil, zambak, lale türleri, bol ve seyrek taç

yapraklı karanfil, şebboy, horozibiği, hatmi, nilüfer, buğday çiçeği, haşhaş, çuha çiçeği, safran çiçeği, sarı nergis, fulya, yonca bitkisi gibi çiçek türleri olup ağaçların altındaki geniş alanlarda ve bahçenin ortasında kullanımı yaygındır (Vibler 1965).

SONUÇ

İran'da bahçe sanatı, uzun geçmişi olan bir sanattır ve tüm dönemlerde ve özellikle İslam'dan sonra büyük ilgi görmüştür. İran Bahçe Sanatı, kentlerin genel fiziksel yapısını değiştirmekle kalmamış daha da ötesi bahçeler ve parklar, kentlerin tüm yerleşim birimlerinde yeşil adalar olarak büyük önem kazanmıştır. Kazvin, İsfahan, Tebriz ve ardından Şiraz, Kirman, Tahran ve Yezd kentleri bu sanattan en çok faydalanan kentler olmuştur. Söz konusu kentlerde çok sayıda bahçe inşa edilmiş olup birçokları günümüze dek hala ayakta durmaktadır. İran bahçelerinin tasarımı ve yapısı genellikle İslam öncesi bahçe yapımı ve mimarlık tarzı ile İran mimarisinin genel özelliklerini taşımakta ve sonraki yüzyılların mimarlık tarzı olan İslami mimarlık ismiyle anılan üsluplardan ve başka ülkelerin mimarlık ve bahçe yapımı tarzlarından aldığı etkilerin bir sentezi olarak bilinmektedir.

İran Bahçesi genel hatları itibariyle kendisine has geometrik biçimlenmelere sahip olup kullanılan malzemelerin benzer oluşlarına ek olarak benzersiz bir mekânsal çeşitliliğe de sahiptir. Mekânsal çeşitlilik bu bahçelerde, birbirinden bağımsız alanların varlığına işaret etse bile tüm bahçeye hâkim olan geometrik şekillerin kullanımı ile oluşturulan simetrik bahçe anlayışı, dikim planı, bitkilerin çeşitli kompozisyonları, suyun kullanım farklılığı ve simetriyi destekleyen çeşitli malzemelerin kullanımı gibi tasarım yaklaşımıyla daha da zenginleştirilmektedir. Bu durum tüm bahçeye algısal üstünlük ve geniş görüş olanağı sunmaktadır. Farklı dönemlere ait İran bahçesi özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo.1. Farklı dönemlerde İran bahçe özellikleri

Dönem	Yıllar	Özellikler
Persler ve Partlar Dönemi	330-560 MÖ	Geometrik düzene sahip olan, düz ve sıralı ağaçlar. Bahçe ve binalara ait planların aynı kökten ve türden olması, Bahçedeki yolların birbirine dikey olması Bahçe mekanlarının diğer mekanlarla ilişkisi olmayıp bağımsız dörtgen biçimli olması Bahçelerin bölümler halinde düzenlenerek tamamen birbirine benzer olarak yapılmış olmaları
İslami Dönemi	637-872	Yapı malzemesi olarak kerpiç ve tuğla kullanmıştır. Saraylar, doğal ya da yapay tepeler üzerinde kademeli bir yerleşme düzeni göstermiştir. Saraylar iç avluları ile mimari bir komplekstir. Genellikle bir havuzu saran hayat ağacı ile birbirini kesen iki aksın oluşturduğu dört bahçe ve bahçelerin ortalarında birer havuz yerleşmiştir. Bahçeler gizli olup birbirinden duvar veya çitlerle ayrılmıştır.
Safevi Dönemi	1500-1736	Park ve bahçe yapması yaygınlaşmıştır. Geometrik çeşitliliğe sahiptir. Dörtlü bahçeler (çarbağlar) oluşturulmuştur. Eksensel ve simetri geometriye sahiptir. Bahçeler, kent alanlarında fiziksel yapı ve şekillendiren elemanlar olarak önemli rol oynamıştır.
Zendiler Dönemi	1750-1794	Ağaç ve çiçek türleri hemen hemen Safevi dönemine oldukça benzemektedir. "Hükümet Bahçesi" yani devlet işlerine ait olan bahçeler yaygınlaşmıştır.
Kaçarlar Dönemi	1796-1926	Batılı tarzda bahçe yapma kültürü yaygınlaştı. Bahçe mekanında geniş görüş açısı ve görsel ilişki önem kazanmıştır. Yeni bitki türlerinin İran'a gelmesiyle bahçeler daha büyük floristik çeşitliliğe sahip olmuşlardır. Topoğrafyaya bağlı olarak sulama yolunun belirlenmesi bahçenin geometrik organizasyonunda önemli rol oynamaktadır. Geometrik düzen esaslı olup bu düzenin en belirgin unsuru doğrusal (lineer) akstır. Fiziksel-görsel bağlantı, giriş kapısı ile asıl bina arasında aks ile gerçekleştirilmiştir. Aks, bahçenin dış kısmında temel yapay unsur sayılmaktadır Bahçelerin duvarla çevrelenmesi sonucu giriş ve çıkış sadece giriş kapılarından güvenli olarak yapılmaktadır. İç mekanda oluşturulan üniteler Kaçar dönemine ait yaygın mimari usûlde yapılmış olunmasına rağmen binanın dış kısmına göre daha az önem verilerek daha az zarafetle yapılmışlardır.

KAYNAKLAR

- Aryanpur A (1986) İran ve Şiraz bahçelerinin tanınması için araştırmalar. Ferheng Sera Yayınları
- Beheşti S (2008) İran bahçeleri dünyası. Gülistan-ı Honer Dergisi, 277-13
- Burkhardt T (1993) İslam sanatının ilkeleri ve felsefesi. Ruhsal Sanat Temelleri, Çeviri: Daveri. R., Dini Sanat Çalışmalar Defteri, Tahran
- Darab D (1996) İran bahçesi. 2. İran Kentsel ve Mimarlık Tarihi Kongresi, İran'ın Kültürel Mirası Dairesi Yayını, Tahran, 345-427
- Ebolgasemi L (1995) İran bahçesinin tarihçesi. 1. İran Mimarlık ve Kentleşme Tarihi Kongresi, Kasım, Tahran, Bildiri Kitabı I: 564-643
- Hansari M, Mogtader, M, Yaveri M (2004) İran bahçesi. Cennet Yansıması, Kültürel Miras ve Turizm Dairesi, Tahran
- Herdeg K (1990) Formal structure in Islamic architecture of Iran and Turkistan. New York Rizzoli International Publication
- Hosrevi F (2002) İran bahçesi. Yüksek Lisans Tezi, Tahran Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Tahran
- Eirani Behbehani H, Soltani H (2003) Tahran Kaçar dönemindeki bahçelerin özellikleri. Çevre Mühendisliği Fakültesi Yayınları, Çevresel Çalışmalar Gazetesi, 29, 81-99
- Kiyani M (2000) İslam döneminde İran mimarlık sanat tarihi. Sosyal Bilimler Dairesi, Tahran
- Megami N (1994) İran bahçesi. Çevre Mühendisliği Fakültesi Yayınları, Tahran, Mah-I Honer Dergisi, 67, 130-134
- Mirsalim M (1994) İslam dünyası ansiklopedisi. İslam Ansiklopedi Vakfı, Tahran
- Mirfndreski M (1999) Şehir tanımı bahçenin yeri. 1. İran'ın Kentsel ve Mimari Tarihi Kongresi, Ekim, Tahran, Bildiriler Kitabı I: 765-984
- Neima G (2005) İran bahçeleri. Peyam Matbaacılık, Tahran
- Nurlu E, Erdem Ü (1994) Peyzaj sanat tarihi. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Bornova, İzmir
- Pirniya M (1994) İran mimarisinin yöntem tanınması. Düzeltme: Mimariyan. G., Pejuhende Yayınları, Tahran
- Pouya S (2012) Tebriz bahçelerinin İran Bahçe Sanatı'ndaki yerinin araştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı
- Pouya S, Demirel Ö, Pouya S (2015) Historical gardens at risk of the destruction by visitors. Case Study of El-Goli Garden (Iran), Journal of Landscape Research, 40 (7), 875-883
- Sarkowicz H (1955) Bahçelerin ve parkların tarihi. Yaşam ve Kültür, Dost Kitapevi
- Şarden (1995) Şarden Sefernamesi. Çevirmen: Yegmai. E., Tus Yayınevi, 2C, Tahran
- Şerifi A (2004) İran bahçesi. Yüksek Lisans Tezi, Tahran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Çevre Tasarımı, Tahran
- Vibler D (1965) İran bahçeleri ve köşkleri. Çeviri: Mihendoht. M., Seba Neşr ve Kitap Çeviri Şirketi, Tahran